

EPISTOLARI NICOLAU PRIMITIU

Volum V

1951-1955

Nicolau Primitiu Gómez Serrano fou un gran valencianista que va dur a terme al llarg de la seua vida nombrosos estudis de temàtica valenciana, que abasten des del camp de l'arqueologia, la història o la toponímia fins a la llengua o el folklore, i alhora va portar a cap una intensa activitat cultural i social marcada pel seu valencianisme, entenent aquest en un sentit molt ample, i que es concretarà en nombroses actuacions, a partir dels anys trenta del segle xx, en defensa de la llengua, la cultura i la història dels valencians. En aquest sentit, ens serà fàcil imaginar la importància que té, tant per al coneixement de la societat d'aquest període com de la figura de Nicolau Primitiu, l'estudi i edició de l'Epistolari que, de manera sistemàtica i continuada, va elaborar durant més de quaranta anys.

Efectivament, Nicolau Primitiu va iniciar el seu Epistolari als anys trenta, tot i que d'èpoques anteriors també s'han conservat nombroses cartes al seu arxiu personal. Però serà en aquests anys que, amb la clara voluntat de recollir la correspondència que remetia als seus interlocutors, l'il·lustre valencianista conservarà l'esborrany de totes les cartes i, fins i tot els tres primers volums de l'Epistolari que arriben fins a 1940, seran revisats i relligats per Nicolau Primitiu, amb una clara intenció de dotar-los d'una unitat i d'un clar sentit de feina acabada.

Concretament, el I volum abasta des de 1932 fins a 1934, i conté al voltant de 590 cartes; el II, des de 1935 fins a 1936, amb un total de 398 cartes, i el III, des de 1936 fins a 1941, amb 416 cartes.

Concretament, el I volum abasta des de 1932 fins a 1934; el II, des de 1935 fins a 1936, i el III, des de 1936 fins a 1941.

La resta dels volums, des del volum IV fins al VII, presenten una mateixa estructura (numeració de les cartes, paginació, tipus i qualitat del paper,...) i, encara que no van arribar a ser relligats per Nicolau Primitiu, estan perfectament estructurats i enllestits. El volum IV conté 360 cartes, des de 1940 fins a 1951; el V, amb 335 cartes, des de 1951 fins a 1955; el VI, inclou un total de 328 cartes, des de 1955 fins a 1958, i el VII, des de 1958 fins a 1964, que conté al voltant de 370 cartes.

Nosaltres ara, prepararem l'edició del volum V, corresponent als anys 1951-1955, període de molt d'interés en la vida de Nicolau Primitiu, en el qual inicia un dels projectes cívics de major rellevància en la seua

vida, l'Editorial Sicània, al qual ens hem referit breument amb anterioritat.

L'Epistolari Nicolau Primitiu: Volum V (1951-1955)

Conté un total de 335 cartes que ocupen un total de 458 fulls, format quartilla, numerats únicament els parells, i per tant, amb un total de 916 pàgines. Es tracta dels esborranys de les cartes que Nicolau Primitiu enviava als seus interlocutors, i que posteriorment eren mecanografiats per algun dels seus fills i filles, que habitualment col·laboraven amb ell en aquesta tasca, sobretot la seua filla Empar. Per tant, hem de tenir en compte que aquestes cartes podien sofrir encara lleus modificacions en aquest procés final, però en cap cas alteraria significativament el resultat final.

Els interlocutors

Un repàs per l'extensa nòmina dels interlocutors de Nicolau Primitiu que apareixen en aquest Epistolari ens ofereix una idea de la intensa activitat intel·lectual i cultural que durà a terme en aquesta època, i també de la diversitat de temes que despertaven el seu interès.

Una part important de les persones amb les qual manté una fluida relació són antics amics valencianistes, de l'època anterior a la Guerra del 36-39, com ara Carles Salvador i Gimeno, Gaetà Huguet Segarra, Josep Giner i Marco, Emili Beüt i Belenguer, Josep M. Giménez Fayos, Salvador Carreres i Zacarés, Ricard Santmartí Bargues, Francesc Almela i Vives, Enric Soler i Godes, Bernat Bono i Barber. Altres, en canvi, es tracta de jòvens valencianistes, emergents en el panorama literari i cultural valencià, que el veuen com una figura emblemàtica i respectable, com ara Fermí Cortés Muñoz, Germà Colon i Domènech, Leopold Martínez Vidal, Joan Carles Llamós, Joan Fuster i Ortells, Domènech Flecher Valls, Julián San Valero Aparisi, Frederic Moscardó i Cervera, Ismael Rosselló Zurriaga o Vicent Badia Marín.

Així mateix escriurà cartes a diverses persones preocupades per l'estudi de la història i cultura valenciana com Emili Lluch Arnal, Josep Toledo o Antoni Igual i Úbeda, i a uns altres que en ocasions ocupaven importants càrrecs en diverses institucions com Manuel González Martí, Francesc de P. Montblanch, el baró de Terrateig, Lluís Lluch Garín, José M. Terrádez, Joan Segura de Lago o l'alcalde de València, Tomàs Trenor.

Per altra banda, Nicolau Primitiu mantindrà un intensa correspondència amb un gran nombre d'estudiosos de la història i la cultura de diversos pobles valencians, amb els quals havia entrat en contacte, sobretot, des de la Secció de Toponímia i Paleotoponímia, creada per ell mateix el 1942, i des de la Secció de Prehistòria i Arqueologia, del Centro de Cultura Valenciana, que va presidir a partir

de 1928. Les activitats d'ambdues seccions, així com la tasca duta a terme per Nicolau Primitiu des de la dècada dels anys vint en el camp de la prehistòria i l'arqueologia, li van permetre establir relacions amb un nombre significatiu d'aficionats a la història i de persones preocupades per la cultura del seu poble. Així veurem com molts d'ells li demanaran consell i orientació en els seus estudis, com Amadeu Lerma de Picassent, Vicent Gascón Pelegrí de Tavernes de Valldigna, Víctor Mira Teijeiro d'Ontinyent, Felip Llopis i Planells sobre Llombai, Josep M. Parra d'Alzira, Eduard Soler i Estruch de Carcaixent, Vicente Llatas Burgo de Villar del Arzobispo, Josep Boch Marí d'Almussafes o Carmel Giner Bolufer de Pego. Amb altres, en canvi, contrastarà informacions o intercanviarà publicacions, per exemple amb Vicent Martínez Morellà d'Alacant, Alexandre Ramos Folques d'Elx o Andreu Monzó Nogués, Francesc A. Roca Traver i Francesc de P. Monblanch de València. En ocasions mantindrà contactes amb estudiosos locals de Catalunya, com ara Manuel Milian Boix i Josep Vives Miret de Tarragona o Enric Bayerri i Bertomeu de Tortosa.

La relació amb importants personatges catalans del món de la cultura és també bastant significativa, tot i que no deixa de ser molt superficial. Remet cartes a Joan Antoni Maragall, President de la Comissió Patrocinadora del *Diccionari Català-Valencià-Balear* a Barcelona (recordem que Nicolau Primitiu ocupava el mateix càrrec a València), a Ramon Aramon i Serra i a Joan Botey, de l'Institut d'Estudis Catalans, a Miquel Batllori, amb qui manté una bona amistat, a Ramon Sunyer i a Antoni M. Badia i Margarit, i també amb el mallorquí Francesc de B. Moll, que en aquell moment redactava el *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Ací també cal destacar les cartes adreçades a valencians residents a Barcelona com Jesús E. Martínez Ferrando, director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i a Feliu Mateu i Llopis, director de la Biblioteca de Catalunya.

Una part significativa de la seua correspondència l'adreçava a persones relacionades amb una de les grans passions que va tenir, els llibres. Trobarem cartes amb llibreters, enquadernadors o restauradors de llibres, sobretot, de Barcelona i Madrid, on ell adquiria moltes de les valuoses obres que anaven conformant la seua interessantíssima biblioteca. Llibreters catalans com Antoni Palau i Dulcet, Josep Batlle, Lluís Barba i Casanovas, Joaquim Estrems, Joaquim Tuebols, Jesús de Vallina, Lluís Furtuny Bieto, Antoni Sieso Peiró de la Llibreria Atlàntica o Josep Porter, amb qui mantindria una magnífica relació personal. Pel que feia als establiments de Madrid, Nicolau Primitiu acostumava a adquirir els llibres a la Librería El callejón, regentada per Enrique i Ramón Montero, o El Parnasillo, i mantingué correspondència amb Julián

Barbazán, Estanislao Rodríguez, Antonio Guzman, i amb bibliòfils com Antonio Pérez Gómez de Cieza (Múrcia).

També trobarem diverses cartes relacionades amb la prehistòria i l'arqueologia, una altra de les grans passions de Nicolau Primitiu, tema sobre el qual havia escrit nombrosos articles però que, a hores d'ara, ja no ocuparà una part central dels seus estudis i treballs. Així i tot, mantindrà correspondència amb professionals de la matèria com Domènech Fletxer, Julià San Valero o Francesc Figueras Pacheco.

Cap al final de l'Epistolari apareixeran nous noms a aquesta llarga llista, ara relacionats amb l'Editorial Sicània, projecte ja insinuat cap a finals de 1953, però que no es convertirà en una realitat fins a 1955. Així veurem com Nicolau Primitiu s'adreçava a futurs autors, com ara Jordi Valor i Serra, Josep Mascarell i Gosp, Leopold Martínez Vidal o Sofia Salvador Monferrer, vídua de Carles Salvador, i també a molts altres ja anomenats ací, als quals els participava els seus projectes, els demanava opinions o els encarregava la preparació d'un llibre.

Finalment, únicament volem assenyalar l'existència d'unes poques cartes de caràcter més personal, algunes d'elles adreçades als seus fills, Domènech i Primitiu, i també al seu germà Emili Gómez Nadal, exiliat a París, que en la majoria dels casos tractaven assumptes familiars o de l'empresa.

La temàtica

Com hem pogut veure en aquesta selecció, són nombroses les persones a les quals Nicolau Primitiu s'adreçarà per compartir amb ells idees i reflexions al voltant de molts temes, com ara arqueologia, llibres, història o llengua, però, això sí, amb un denominador comú a tots ells, el profund valencianisme amb què Nicolau Primitiu analitzava les situacions i projectava les seues iniciatives i esperances.

Nicolau Primitiu proporcionava, de manera desinteressada, valuoses informacions sobre toponímia a tots aquells que se li adreçaven. Els nombrosos estudis de toponímia publicats i el fet que ocupara la presidència de la Secció de Toponímia i Paleotoponímia del Centro de Cultura Valenciana, feia que mantinguera contactes amb nombrosos estudiosos de la història i la cultura local de molts pobles valencians, i que aquests s'adreçaren a ell contínuament, sabedors com eren que tindrien una resposta adequada a les seues consultes. En aquest sentit, són nombroses les cartes referides a aquests aspectes. Així mateix, Nicolau Primitiu no desaprovava cap ocasió per esperarar uns i altres a la recerca de topònims del seu poble, amb la idea d'elaborar un dia una mena de diccionari de topònims. Per exemple, el juny de

1952 s'adreçava a Jordi Valor animant-lo a recollir toponímia del terme de Benissa per a publicar un article a *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, i li dóna unes instruccions sobre el mètode que ha d'emprar: "Hi ha que recollir los noms de lloc –partides, muntanyes, coves, barrancs, etc.- als amilloraments de l'ajuntament i capbreus de l'església, si'ls hi ha, i de viva veu, i descriure lo lloc, i si té alguna lligenda o lo significat que li dóna lo poble". En altres casos, Nicolau Primitiu mateix serà qui proporcione les informacions als seus interlocutors, com és el cas de Vicent Gascón Pelegrí, a qui li escriu una carta de més de vint pàgines amb informacions sobre diversos topònims de Tavernes de la Valldigna.

Un altre dels temes habituals en nombroses cartes d'aquest Epistolari és el de la llengua. De fet, podríem dir que aquest és el més important de tots els tractats per Nicolau Primitiu i que, d'una manera o altra, el trobarem present en nombrosos textos. Ell no solament escrivia sempre en valencià sinó que també encorajava tothom perquè seguira el seu exemple, especialment aquells estudiosos valencians que escriven en castellà. A més a més, en diverses cartes veurem que Nicolau Primitiu denunciarà situacions extremadament negatives per a l'ús del valencià, com era la prohibició del seu ús en el recinte del Seminari de València, on es formaven els futurs rectors que havien d'exercir en la diòcesi valenciana. El veterà valencianista es desesperava veient que actituds tan intransigents per part dels dirigents eclesiàstics no tenien cap resposta per part d'una societat valenciana esmorteïda i esmaperduda, i se sentia obligat a intervenir, en la mesura de les seues escasses possibilitats, demostrant una actitud de valentia i coratge. Això, però, no era suficient, calia mobilitzar tots els sectors de la societat valenciana en favor de la llengua, i en aquesta línia, iniciarà, amb la complicitat de Carles Salvador i Gaetà Huguet, un pla d'acció per estendre entre el poble valencià un sentiment valencianista mínim que fera front a la constatació d'aniquilació de la personalitat valenciana. La feina que es marcava era, però, titànica, impossible d'assumir per una sola persona, o fins i tot, pels escassos valencians que en aquell moment s'atreuen a organitzar-se mínimament per oposar-se a la política assimilista marcada per l'aparell estatal.

No obstant això, la conversa mantinguda amb Carles Salvador i Gaetà Huguet al mes de juliol de 1953 a Benassal marcarà un punt d'inflexió en el seu pensament, i el portarà a iniciar una campanya personal de difusió del seu ideari valencianista, basat en uns eixos bàsics i molt clars: unitat d'acció, en pla d'igualtat, amb catalans i mallorquins en defensa de la llengua comuna, i alhora, adopció d'un nom comú per a la llengua unitària que no suscitara incomprendiments entre els diferents pobles germans, sobretot els valencians. Aquest nom era el de

bacavés, llengua parlada a la pàtria comuna, *Bacàvia*, denominacions creades amb la idea d'unir esforços en la lluita, per a ell prioritària, contra l'estat centralista i castellanista que ofegava la resta de pobles peninsulars.

Però entre tots els temes que trobarem, n'hi haurà un que, cap al final de l'Epistolari, s'imposarà sobre la resta: la creació de l'Editorial Sicània. Aquest projecte serà presentat a moltes d'aquestes persones i, aprofitarà en molts casos per demanar-los la seua opinió i, àdhuc, la seua participació, bé com a lectors o bé com a autors. D'eixa manera Nicolau Primitiu proposarà a mossén Moscardó que prepare un llibre sobre història de València; a Mateu i Llopis un sobre numismàtica; a Joan Fuster un sobre autors literaris valencians; a Igual i Úbeda un sobre art valencià, o a Sanchis i Zabalza un sobre economia valenciana. Es tractava d'implicar el major nombre possible de valencianistes en aquest gegantesc projecte que un il·lusionat i rejuenívool Nicolau Primitiu iniciava als setanta-set anys d'edat, però amb l'entusiasme propi de qui estava convençut de la necessitat de l'editorial per a la societat valenciana, i a la vegada tenia la seguretat que només ell podia dur a terme un projecte d'aquestes característiques.

Amb la lectura d'aquestes cartes, se'ns presenta una imatge de Nicolau Primitiu molt diferent a la visió distorsionada que ens ha arribat fins a l'actualitat, projectada des de sectors diversos del valencianisme. Mentre que els uns han volgut apropiarse de la seua figura, tot i que sabien que les actuacions del patriarca del valencianisme sempre tenien com a destinataris la totalitat dels valencians, els altres, en canvi, han menysvalorat els seus esforços en favor de la nostra llengua i cultura, i en la recerca d'uns mínims elements de consens entre tots els valencians, que enfortira el nostre esperit nacional front a les agressions externes. És en aquest sentit d'eliminar recels i susceptibilitats que hem d'entendre les seues propostes onomàstiques, tant pel que fa al nom de la llengua, *bacavés*, com al de la pàtria valenciana, *Alcàvia*, i al del territori comú de balears, catalans i valencians, *Bacàvia*. Solucionar la qüestió onomàstica era, per a Nicolau Primitiu, el primer pas en la recuperació del poble valencià, i a aquesta comesa va dedicar els seus esforços des de 1925. Ara, 80 anys després de formular la seua proposta onomàstica, els valencians encara ens trobem amb un problema que només suscita enfrontaments entre els valencians mateixos i que amenaça greument el nostre patrimoni més important, la llengua que parlem. Reflexionar sobre els arguments que Nicolau Primitiu ja manejava en l'any 1925, i que reprendrà en els anys cinquanta, ens hauria de servir, almenys, per a no cometre els mateixos errors des de fa ja desenes d'anys.

En definitiva, al llarg de la lectura d'aquestes cartes descobrirem un Nicolau Primitiu d'idees i plantejaments clars, de fermes conviccions i, alhora, de grans ideals, però sobretot, ens trobarem amb un personatge capaç de donar-ho tot pel poble valencià.

La nostra edició

Els criteris emprats en l'edició d'aquest epistolari han estat els següents: un respecte escrupulós al text, mantenint, per tant, les peculiaritats morfològiques, lèxiques i sintàctiques emprades per Nicolau Primitiu, que no n'eren poques, però que reflecteixen la seua forma d'entendre la llengua en cadascuna de les èpoques, tot i que, en general, era bastant respectuós amb les Normes de Castelló de 1932. Això vol dir que, per exemple, hem mantingut les elisions no normatives que tan habituals eren en el model lingüístic de l'il·lustre valencianista, com ara *que'n*, *que'ns*, *no's* o *a'n*, i també hem conservat els barbarismes que en ocasions emprava.

Alhora, però, per tal facilitar-ne la lectura, hem desenvolupat les abreviatures existents, hem adaptat el text a les normes d'accentuació actuals i hem regularitzat l'ús de les majúscules i els signes de puntuació.

Per altra banda, com que normalment hem transcrit els esborranys manuscrits de les cartes, quan en ocasions ens hem trobat amb paraules il·legibles, les hem substituïdes per punts suspensius entre claudàtors. En les escasses ocasions que hem localitzat la carta original enviada, l'hem transcrita fent l'oportú advertiment i la referència exacta de la seua procedència.

Finalment dir que hem regularitzat l'ús de cometes i cursives en les referències a llibres i articles segons els criteris actuals.

Per altra banda, el nostre treball ha consistit en transcriure el text de les cartes, i a més, anotar tots aquells personatges i circumstàncies que ens han semblat necessàries per a una millor comprensió del text i el context en què es produeixen, i així ajudar a interpretar la informació implícita existent en cadascuna d'elles.

Del total de les 335 cartes que conté el volum V de l'Epistolari, nosaltres n'hem fet una selecció, i en transcrivim 112. La tria, totalment subjectiva, com no podia ser d'altra manera, l'hem feta en funció del que hem considerat que podia ser de més interès per a un millor coneixement de la personalitat i la tasca realitzada per Nicolau Primitiu al llarg d'aquests anys, i també, s'ha de reconèixer, hem tingut en compte el nom i la rellevància de l'interlocutor. Finalment, cal dir que hem afegit a aquesta selecció unes poques respostes que hem localitzat a la Biblioteca Nicolau Primitiu de la Biblioteca Valenciana, i que també aporten aspectes interessants a la correspondència.